

Uniwersytet Wrocławski
Instytut Geografii i Rozwoju Regionalnego
Zakład Geografii Regionalnej i Turystyki

Studia krajobrazowe jako podstawa właściwego gospodarowania przestrzeni

Landscape studies
as a basis of proper spatial management

Pod redakcją:
Anny Zaręby i Dagmary Chylińskiej

Wrocław 2008

ALINA GERLÉE

Uniwersytet Warszawski, Wydział Geografii i Studiów Regionalnych, Zakład Geoekologii
00-927 Warszawa, ul. Krakowskie Przedmieście 30, tel. (0-22) 5520673, e-mail: a.gerlee@uw.edu.pl

KRAJOBRAZ I JEGO WALORY W POLSKIM PRAWIE ORAZ PERCEPCJI SPOŁECZNEJ “LANDSCAPE” AND “LANDSCAPE QUALITIES” IN NATIONAL LAW AND PUBLIC PERCEPTION

Abstract

The terms “landscape” and “landscape qualities” are used in many legal statutes in Poland. Unfortunately, there are no directives which say exactly how they should be understood. The article discusses the scope of the term “landscape”, taking into consideration Polish law and The European Landscape Convention. The popular interpretation of the term “landscape qualities” was conducted based on information obtained from an analysis of official community websites.

Key words: landscape, landscape qualities, terminology, national law, The European Landscape Convention

WPROWADZENIE

W krajowym ustawodawstwie brak normatywnej definicji „krajobrazu”, a termin „walory krajobrazowe” wyjaśniony jest w sposób mało precyzyjny. Celem pracy jest przedstawienie konsekwencji takiego stanu rzeczy. Uwagę skoncentrowano na:

- 1) wielości prawnych definicji „krajobrazu”;
- 2) porównaniu rozumienia krajobrazu i jego walorów w prawie i percepcji społecznej.

KRAJOBRAZ I JEGO WALORY W POLSKIM PRAWIE ORAZ EUROPEJSKIEJ KONWENCJI KRAJOBRAZOWEJ

Ustawodawstwo krajowe

Ochrona krajobrazu ze względu na jego walory pojawiła się już w pierwszej ustawie o ochronie przyrody (1934), która stwierdzała, że „w okolicach o krajobrazie szczególnie pięknym i bogatym w osobliwości przyrody, gdzie ochrona przyrody nie może ograniczyć się do poszczególnych przedmiotów, lecz powinna jednolicie dotyczyć ich skupień na obszarze co najmniej 300 ha, Rada Ministrów może rozporządzeniem utworzyć park narodowy” (art. 9 §1, Ustawa... 1934). Kolejne ustawy wprowadzają nowe formy ochrony krajobrazu. W 1949 roku pojawia się zapis, iż za rezerwaty przyrody uznane mogą być „obszary, na których podlega ochronie całość przyrody, niektóre jej składniki lub estetyczne cechy krajobrazu”. Ustawa z 1991 r. wprowadza parki krajobrazowe, obszary chronionego krajobrazu i zespoły przyrodniczo-krajobrazowe. Obecnie obowiązująca ustawa (2001) jest czwartą z kolei, jednak nadal nie znajdujemy w niej definicji samego krajobrazu. Termin ten pojawia się w wielu aktach prawnych i, w zależności od kontekstu, może być różnie

rozumiany. Możemy znaleźć go w czterech definicjach normatywnych – „środowiska”, „środowiska przyrodniczego”, „krajobrazu kulturowego” oraz „walorów krajobrazowych”.

Definicja „środowiska” znajduje się w ustawie *Prawo ochrony środowiska* (2001). Obejmuje ono „ogół elementów przyrodniczych, w tym także przekształconych w wyniku działalności człowieka, a w szczególności: powierzchnię ziemi, kopaliny, wody, powietrze, krajobraz, klimat oraz pozostałe elementy różnorodności biologicznej, a także wzajemne oddziaływania pomiędzy tymi elementami” (art. 3 pkt. 39, Ustawa... 2001). Krajobraz wymieniany jest jako jeden z elementów przyrodniczych środowiska, na równi z wodami, powietrzem, roślinami czy zwierzętami. Podobnie jest w definicji „środowiska przyrodniczego” (jest to „krajobraz wraz z tworami przyrody nieożywionej oraz naturalnymi i przekształconymi siedliskami przyrodniczymi z występującymi na nich roślinami, zwierzętami i grzybami”, art. 5 pkt. 20). Tak rozumiane środowisko przyrodnicze uzupełnione o zmiany antropogeniczne, tworzy „krajobraz kulturowy”, zdefiniowanego w ustawie o ochronie zabytków i opiece nad zabytkami (2003). Jest on „przestrzenią historycznie ukształtowaną w wyniku działalności człowieka, zawierającą wytwory cywilizacji oraz elementy przyrodnicze” (art. 3 pkt 14). Ostatni z terminów – „walory krajobrazowe”, został zdefiniowany w Ustawie o ochronie przyrody jako „wartości ekologiczne, estetyczne lub kulturowe obszaru oraz związane z nim rzeźba terenu, twory i składniki przyrody, ukształtowane przez siły przyrody lub działalność człowieka”.

Analizując ostatnią z definicji, należy wyjaśnić znaczenie słowa „walor”. Jak podaje *Słownik języka polskiego* (1981), jest to: „wartość, znaczenie (zwykle dodatnie), zaleta”. Walory krajobrazowe należy zatem rozumieć jako pewne wartości krajobrazu. Na podstawie ustawy można stworzyć następujący ich podział:

1. wartości ekologiczne,
2. wartości estetyczne,
3. wartości kulturowe,
4. ukształtowane przez siły przyrody lub działalność człowieka:
 - rzeźba,
 - twory przyrody,
 - składniki przyrody.

Podział taki nie jest precyzyjny, zwłaszcza, jeśli chodzi o sformułowanie „wartości ekologiczne”. Przymiotnik „ekologiczny” jest powszechnie nadużywany i jego interpretacja zwykle bywa dowolna. W przypadku powyższej definicji należałoby przyjąć, iż stanowi on synonim słowa „przyrodnicze”. W takim wypadku występowałby wyraźny podział na wartości przyrodnicze i kulturowe.

Najmniej jasna jest ostatnia część definicji „walorów krajobrazowych” (punkt 4). Zawiera w sobie zarówno elementy przyrodnicze (ukształtowane przez siły przyrody) jak i kulturowe (ukształtowane przez działalność człowieka) elementy środowiska. Powtarza, zatem zakres ujęty już wcześniej w tej definicji.

Termin „rzeźba terenu” nie wymaga wyjaśnień, jednak to, co kryje się pod „tworami i składnikami przyrody” nie jest już takie oczywiste, gdyż terminy te nie posiadają definicji normatywnych. Wydaje się, iż ustawodawca pod sformułowaniem „twory przyrody” rozumiał elementy, które mogą być obejmowane ochroną w formie pomników przyrody, czyli „okazałych rozmiarów drzewa, krzewy gatunków rodzimych lub obcych, źródła, wodospady, wywierzyśka, skałki, jary, głazy narzutowe oraz jaskinie” (art. 40 pkt 3, Ustawa... 2004). Umieszczenie takiego sformułowania w definicji walorów krajobrazowych może mieć zatem cel czysto praktyczny.

W kompleksowej geografii fizycznej za „składniki przyrody” uznawane są geotopy i biotopy tworzące geokompleksy. Składają się na nie geokomponenty, czyli rzeźba z budową geologiczną, kopaliny, warunki wodne, gleby, warunki klimatyczne, flora i fauna. Natomiast z objaśnień zawartych w *Słowniku języka polskiego* (1981), wynika, że „składniki” można uznać za synonim „elementów”. Termin „Składniki przyrody” można zatem interpretować również w kontekście definicji „środowiska”, przytoczonej wcześniej. Składnikami przyrody są (na podstawie tej definicji): „gleba wraz ze skała macierzystą (powierzchnią ziemi), kopaliny, woda, powietrze, zwierzęta i rośliny, krajobraz oraz klimat” (art. 3 pkt 39, Ustawa... 2001). Jak już wspomniano jest to więc, w znacznej mierze, powtórzenie zakresu pierwszej części definicji „walorów krajobrazowych” dotyczącej wartości ekologicznych (rozumianych jako wartości przyrodnicze).

Aktem prawnym, w którym terminy: krajobraz oraz walory krajobrazowe pojawiają się najczęściej, jest ustawa o ochronie przyrody (2004). W artykule 1 czytamy, iż: „ustawa określa cele, zasady i formy ochrony przyrody żywej i nieożywionej oraz krajobrazu”. Krajobraz jest tu wyszczególniony jako coś odrębnego od przyrody, chociaż już w następnym artykule jest on wymieniony jako jeden z „zasobów, tworów i składników przyrody” podlegających ochronie, a ochrona walorów krajobrazowych jest jednym z celów ochrony przyrody (art. 2 ust. 2 pkt 5).

Przy tworzeniu planów ochrony dla parków narodowych i rezerwatów przyrody należy ocenić „stan zasobów, tworów i składników przyrody, walorów krajobrazowych, wartości kulturowych oraz istniejących i potencjalnych zagrożeń wewnętrznych i zewnętrznych obszaru”, a następnie opracować koncepcję ich ochrony (art. 20 ust. 2). Niestety, ustawodawca przy wymienianiu elementów, dla których trzeba opracować koncepcję ochrony, pominął walory krajobrazowe. Wydaje się to być jedynie niedopatrzenie, gdyż wszystkie pozostałe elementy są wymienione, jednak może być ono przyczyną niewystarczającego uwzględnienia ochrony krajobrazu w planach ochrony parków narodowych i rezerwatów. Nie dotyczy to konkretnych działań ochronnych na obszarach o różnym typie ochrony (wymóg ich określenia jest zawarty w art. 20 ust. 3 pkt 4), ale ogólnej koncepcji i wytycznych dotyczących ochrony walorów krajobrazowych. W przypadku planu ochrony dla parku krajobrazowego wymagane jest jedynie określenie zakresu prac związanych z ochroną przyrody i kształtowaniem krajobrazu (art. 20 ust. 4 pkt 4).

Ustawa *Prawo ochrony środowiska* (2001) określa, iż w przypadku sporządzania raportu oddziaływania na środowisko planowanych przedsięwzięć, krajobraz jest jednym z elementów, które trzeba uwzględnić (art. 52 ust. 1 pkt 5 lit. b). Przypomnijmy jednak, że „krajobraz” nie ma definicji! Osobno wymieniony jest także „krajobraz kulturowy objęty dokumentacją” (wraz z zabytkami) (art. 52 ust. 1 pkt 5 lit. d). Pojawia się on także w przypadku inwestycji drogowych, mogących znacząco oddziaływać na środowisko, dla których obowiązkowe jest stworzenie programu ochrony krajobrazu kulturowego (art. 52 ust. 1 pkt 7a lit. b). Wynika z tego, iż w ustawie oddzielnie traktuje się elementy przyrodnicze oraz kulturowe krajobrazu.

W artykule 71 punkt 3, ustawy *Prawo ochrony środowiska* (2001), powiedziane jest, iż przeznaczenie i sposób zagospodarowania terenu powinny w jak największym stopniu zachować jego walory krajobrazowe. Również w przypadku inwestycji liniowych (linie komunikacyjne, napowietrzne, rurociągi i inne), należy przeprowadzić je w sposób zapewniający m.in. ochronę walorów krajobrazowych (art. 73 ust. 2 pkt 2). Muszą być one także brane pod uwagę przy planowaniu kompensacji przyrodniczej (art. 3 pkt 8).

W ustawie o planowaniu i zagospodarowaniu przestrzennym (2003), znajduje się zapis, iż do dóbr kultury współczesnej należą między innymi „założenia urbanistyczne i krajobrazowe będące uznaniem dorobkiem współcześnie żyjących pokoleń, jeśli cechuje je wysoka wartość artystyczna lub historyczna” (art. 2 pkt 10). Współczesne założenia krajobrazowe (podobnie jak krajobraz kulturowy) mogą więc podlegać ochronie, jeśli zostaną uznane za „dobra kultury współczesnej”. Podobnie jak w ustawie *Prawo ochrony środowiska* (2001), również w powyższej ustawie stwierdza się, iż w planowaniu i zagospodarowaniu przestrzennym uwzględnia się między innymi walory architektoniczne i krajobrazowe (art. 1 ust. 2 pkt 2). Zapisane jest tam także, iż w studium uwarunkowań i kierunków zagospodarowania przestrzennego należy brać pod uwagę uwarunkowania wynikające ze stanu środowiska, w tym przyrody i krajobrazu kulturowego (art. 10 ust. 1 pkt 3). We wspomnianym studium należy także określić zasady i obszary ochrony przyrody, krajobrazu kulturowego i uzdrowisk (art. 10 ust. 2 pkt 3). Również w przypadku miejscowego planu zagospodarowania przestrzennego określa się zasady ochrony środowiska, przyrody i krajobrazu kulturowego (art. 15 ust. 2 pkt 3). W planie zagospodarowania województwa określa się system obszarów chronionych, w tym obszary ochrony środowiska, przyrody i krajobrazu kulturowego, ochrony uzdrowisk oraz dziedzictwa kulturowego i zabytków oraz dóbr kultury współczesnej (art. 39 ust. 3 pkt 2). Z przytoczonych zapisów widać wyraźnie, iż obecna ustawa o planowaniu i zagospodarowaniu przestrzennym kładzie zdecydowanie większy nacisk na aspekt kulturowy krajobrazu, pomijając praktycznie jego charakter przyrodniczy.

Ustawa o ochronie zabytków i opiece nad zabytkami (2003) mówi wyłącznie o krajobrazie kulturowym. W artykule 6 stwierdza, iż ochronie i opiece podlegają, bez względu na stan zachowania, zabytki nieruchome, w tym krajobraz kulturowy. Programy ochrony zabytków (sporządzane na poziomie województwa, powiatu i gminy) mają na celu m.in. „uwzględnianie uwarunkowań ochrony zabytków, w tym krajobrazu kulturowego i dziedzictwa archeologicznego, łącznie z uwarunkowaniami ochrony przyrody i równowagi ekologicznej” a także „wyeksponowanie poszczególnych zabytków oraz walorów krajobrazu kulturowego” (art. 82 pkt 2). Krajobraz kulturowy oraz „wyróżniające się krajobrazowo tereny z zabytkami nieruchomymi charakterystycznymi dla miejscowej tradycji budowlanej i osadniczej” mogą być chronione w formie parku kultury, utworzonego uchwałą rady gminy (art. 16).

Europejska Konwencja Krajobrazowa

Europejska Konwencja Krajobrazowa została sporządzona we Florencji 20 października 2000 roku, w Polsce ratyfikowana 24 czerwca 2004 roku (Dz.U. z 2006 r. nr 14, poz. 98). Dokument ten należy uznać jako jeden z najważniejszych w kontekście ochrony krajobrazu i jego walorów. Przede wszystkim definiuje, czym jest krajobraz oraz na czym polega jego ochrona, gospodarowanie i planowanie, a także przyznaje mu wyjątkową wartość dla społeczeństwa. Konwencja wskazuje także na jego utylitarną wartość. Uznaje, że stanowi on kluczowy element dobrobytu społeczeństw i jednostek. Jest także zasobem sprzyjającym działalności gospodarczej, a jego ochrona, gospodarka i planowanie mogą przyczynić się do tworzenia zatrudnienia. Zapisy konwencji wskazują także na rolę krajobrazu w publicznym zainteresowaniu kulturą, ekologią i sprawami społecznymi oraz przyczynianiu się do tworzenia kultur lokalnych. Konwencja uznaje, że krajobraz jest podstawowym komponentem europejskiego dziedzictwa przyrodniczego i kulturowego, przyczyniającym się do dobrobytu ludzi i konsolidacji europejskiej tożsamości. Stwierdza także,

iż jest on ważną częścią jakości życia ludzi zarówno na obszarach zdegradowanych, przeciętnych jak i na tych o wysokiej jakości środowiska, w miastach i na wsi. Konwencja ma stanowić zupełnie nowy instrument poświęcony wyłącznie ochronie, gospodarce i planowaniu krajobrazów w Europie. Bardzo ważnym elementem w tych działaniach jest współpraca międzynarodowa, gdyż jakość i różnorodność krajobrazów europejskich uznana została za wspólny zasób.

Na potrzeby konwencji krajobraz został zdefiniowany jako „obszar, postrzegany przez ludzi, którego charakter jest wynikiem działania i interakcji czynników przyrodniczych i ludzkich”. Ochrona krajobrazu oznacza „działania na rzecz zachowania i utrzymywania ważnych lub charakterystycznych cech krajobrazu tak, aby ukierunkować i harmonizować zmiany, które wynikają z procesów społecznych, gospodarczych i środowiskowych”. Gospodarowanie krajobrazem to „działanie z perspektywy trwałego i równoważonego rozwoju, w celu zapewnienia regularnego podtrzymywania krajobrazu tak, aby kierować i harmonizować jego zmiany wynikające z procesów społecznych, gospodarczych i środowiskowych”, natomiast planowanie krajobrazu znaczy „skuteczne działanie perspektywiczne mające na celu powiększenie, odtworzenie, lub utworzenie krajobrazów”. Zgodnie z postanowieniami konwencji, każda ze Stron ma obowiązek prawnego uznania krajobrazów za istotny komponent otoczenia ludzi, który jednocześnie jest podstawą ich tożsamości oraz wyraża różnorodność kulturową i przyrodniczą. Istotne jest również zintegrowanie krajobrazu z różnymi krajowymi politykami (m.in. kulturalną, środowiskową, rolniczą, społeczną, i gospodarczą), które pośrednio lub bezpośrednio oddziałują na krajobraz. Konwencja zobowiązuje także do ustanowienia i wdrożenia polityki w zakresie krajobrazu, obejmującej między innymi:

- podnoszenie świadomości społeczeństwa w zakresie wartości i roli krajobrazów oraz zachodzących w nich zmian;
- promowanie szkoleń (zarówno kierunkowych jak i multidyscyplinarnych) dla specjalistów oraz edukacji na wszystkich szczeblach;
- identyfikację, analizę i ocenę wartości krajobrazów a także poznanie zachodzących w nich zmian oraz wpływających na nie sił i presji;
- działania na rzecz zdefiniowania celów jakości krajobrazu dla zidentyfikowanych i ocenionych krajobrazów po przeprowadzeniu konsultacji społecznych (cel jakości krajobrazu jest zdefiniowany jako “sformułowanie przez właściwe organy publiczne aspiracji społeczeństwa w odniesieniu do cech otaczającego krajobrazu”).

Konwencja Krajobrazowa stanowi bardzo duży krok na przód, jeśli chodzi o prawne regulacje dotyczące ochrony krajobrazu. Jest dokumentem w całości poświęconym tej tematyce i można mieć nadzieję, iż jej implementacja do prawa krajowego uświadomi ludziom wartość krajobrazu, który do tej pory jest chroniony w sposób niewystarczający.

WALORY KRAJOBRAZOWE W PERCEPCJI SPOŁECZNEJ

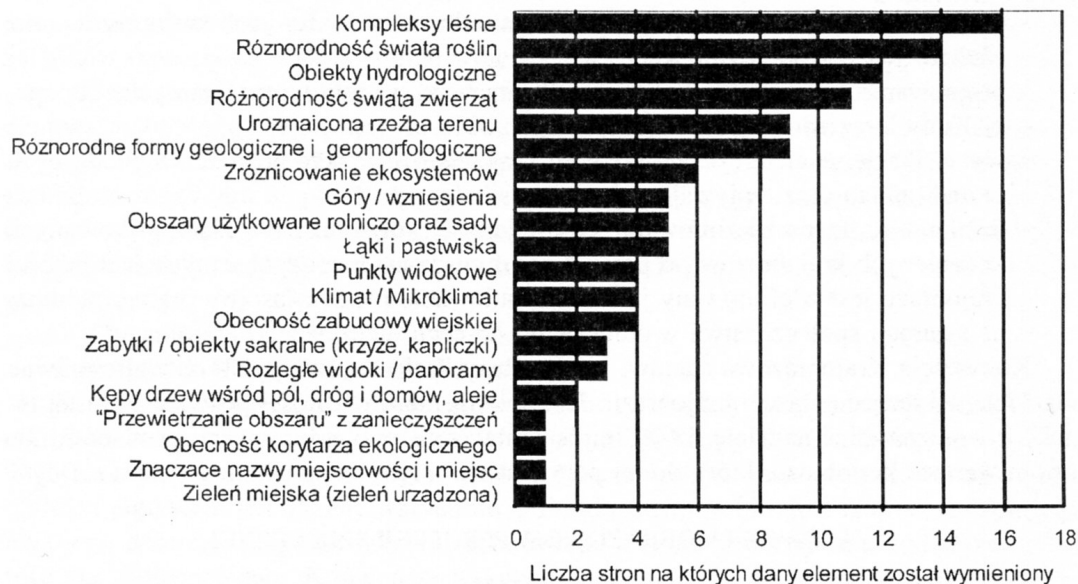
W celu określenia, jakie jest popularne rozumienie „walorów krajobrazowych” oraz, które z nich uznawane są za najbardziej atrakcyjne, przeprowadzone zostało krótkie badanie. Dokonano analizy serwisów internetowych 17 gmin i powiatów oraz jednego parku krajobrazowego. Kryterium wyboru serwisów było ujęcie walorów krajobrazowych jako osobnego działu (np. zatytułowany akapit) lub podstrony.

W wytypowanych stronach przeanalizowano informacje umieszczone pod nagłówkiem „walory krajobrazowe”, zwracając uwagę, jakie elementy krajobrazu zostały wymienione

w tekście. Wyróżniono pewne kategorie wymienianych obiektów, a następnie połączono je w następujące grupy:

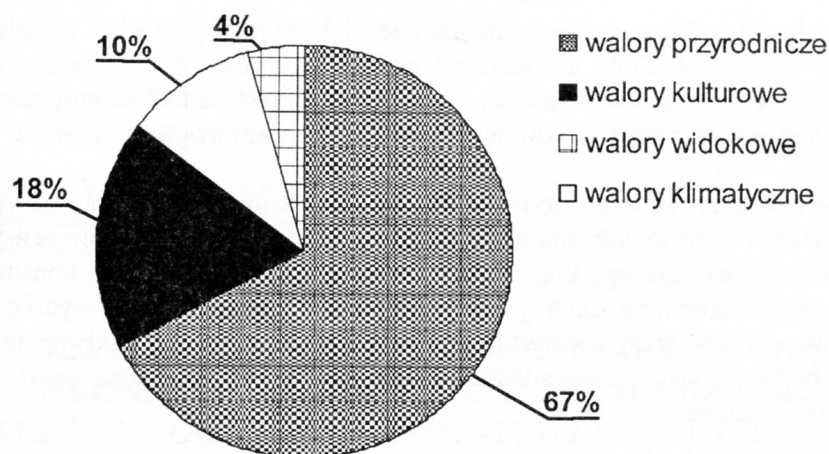
- walory przyrodnicze (kompleksy leśne, różnorodność świata roślin, różnorodność świata zwierząt, różnorodność form geologicznych i geomorfologicznych, zróżnicowanie ekosystemów, obecność korytarza ekologicznego, urozmaicona rzeźba terenu oraz obiekty hydrologiczne);
- walory kulturowe i przyrodniczo-kulturowe (obszary rolnicze oraz sady, zabudowa wiejska, łąki i pastwiska, kępy drzew wśród pól, dróg i domów oraz aleje, znaczące nazwy miejsc i miejscowości, zabytki i obiekty sakralne, zieleń urządzona);
- walory widokowe (punkty widokowe, rozległe widoki i panoramy, góry i wzniesienia);
- walory klimatyczne (specyficzny klimat lub mikroklimat, “przewietrzanie” obszaru z zanieczyszczeń).

Najczęściej wymienianymi elementami były kompleksy leśne, różnorodność świata roślin, obiekty hydrologiczne oraz różnorodność świata zwierząt (ryc. 1). Wszystkie te elementy należą do walorów przyrodniczych krajobrazu. Spośród walorów kulturowych i przyrodniczo-kulturowych najczęściej pojawiały się obszary rolnicze i sady oraz łąki i pastwiska. Na kolejnych miejscach wymieniano zabudowę wiejską oraz zabytki i obiekty sakralne. Wyraźnie widoczna jest przewaga przyrodniczych walorów krajobrazu, które wymieniane są najczęściej – stanowią 67% wszystkich elementów (ryc. 2). Najrzadziej natomiast wymieniane były walory klimatyczne (pojawiły się tylko w pięciu przypadkach).

Ryc. 1. Liczba stron internetowych, na których w dziale „walory krajobrazowe” został wymieniony dany element.

Fig. 1 Number of websites which contain a selected element in the ‘landscape values’ section.

Ryc. 2. Udział poszczególnych grup walorów wymienianych na stronach internetowych.
Fig. 2. Share of selected values groups mentioned on the websites.

Istotne wydaje się, iż, w kontekście elementów przyrodniczych, często pojawiało się słowo „różnorodność”. Świadczyć to może o wadze zróżnicowania krajobrazu jako wartości (zarówno ekosystemów, gatunków jak i rzeźby czy geologii).

W tekstach wymieniane były także obiekty związane z infrastrukturą turystyczną (sanatoria, domy wypoczynkowe, obiekty sportowe, szlaki turystyczne). Zostały one wyłączone z analizy, gdyż uznano, że ich przedstawienie miało na celu zaprezentowanie infrastruktury turystycznej, a nie walorów krajobrazowych. Wyłączono również, wymieniane często, różne formy ochrony przyrody uznając, iż ich obecność nie może być traktowana jako walor krajobrazu.

PODSUMOWANIE I WNIOSKI

W polskim ustawodawstwie termin „krajobraz” pojawia się w wielu miejscach. Zależnie od kontekstu i ustawy, rozumiany jest jako element środowiska przyrodniczego lub kładzie się nacisk na jego wizualny i kulturowy charakter. W przepisach wyraźnie przeważa ten drugi aspekt.

Zapisy Europejskiej Konwencji Krajobrazowej nie mogą być skutecznie stosowane wprost, mimo iż jest ona ratyfikowana i w związku z tym nadrzędna wobec prawa krajowego. Istnieje pilna potrzeba implementacji zapisów konwencji do polskiego prawa. Konieczne wydaje się współuczestnictwo geografów krajobrazu w tym procesie. Większość przepisów zawartych w ustawie o ochronie przyrody (2004) czy w ustawie *Prawo ochrony środowiska* (2001) dotyczy ochrony ekosystemów (siedlisk) oraz gatunków. Ważne wydaje się wprowadzenia przepisów umożliwiających skuteczną ochronę układów ponadekosystemalnych. Struktura krajobrazu (korytarze ekologiczne, mozaika rolno-leśna) nie jest obecnie objęta ochroną w sposób dostateczny.

W percepcji społecznej walory krajobrazowe utożsamiane są w przeważającym stopniu z walorami przyrodniczymi. Analiza serwisów internetowych potwierdziła tezę zawartą w pracy Szczęsnego (1982), iż elementami najsilniej wpływającymi na atrakcyjność krajobrazu jest ukształtowanie terenu, szata roślinna oraz wody (obiekty hydrograficzne). Dodatkowo ważnym elementem okazała się także różnorodność świata zwierząt.

Termin „krajobraz” popularnie traktowany jest jako synonim widoku. W polskim ustawodawstwie nacisk kładziony jest głównie na jego kulturowy oraz wizualny charakter. Wyniki analizy serwisów internetowych wskazują natomiast, iż to elementy przyrodnicze są postrzegane jako szczególne istotne i stanowią, w przeważającej części, o walorach krajobrazu.

Zgodnie z wytycznymi zawartymi w Europejskiej Konwencji Krajobrazowej, Polska jest zobowiązana do sformułowania przez organy publiczne „aspiracji społeczeństwa w odniesieniu do cech otaczającego krajobrazu”. Powinny one być wynikiem konsultacji społecznych i służyć określeniu „celu jakości krajobrazu”. Na podstawie wyników analizy społecznej percepcji pojęcia „walory krajobrazowe”, wydaje się, iż oczekiwania (aspiracje) ludzi mogą być związane z różnorodnością krajobrazu, w którym znaczącą rolę odgrywają elementy przyrodnicze.

BIBLIOGRAFIA

- Europejska Konwencja Krajobrazowa*, Florencja, 20 października 2000 roku (Dz.U. 2006 nr 14 poz. 98).
Słownik języka polskiego (1981), PWN, Warszawa.
S z c z ę s n y T. (1982), *Ochrona przyrody i krajobrazu*, PWN, Warszawa.
Ustawa o ochronie dóbr kultury z dnia 15 lutego 1962 r. (Dz.U. 1962 nr 10 poz. 48 ze zm.).
Ustawa o ochronie przyrody z dnia 10 marca 1934 r. (Dz.U. 1934 nr 31 poz. 274 ze zm.).
Ustawa o ochronie przyrody z dnia 7 kwietnia 1949 r. (Dz.U. 1949 nr 25 poz. 180 ze zm.).
Ustawa o ochronie przyrody z dnia 16 kwietnia 2004 r. (Dz.U. 2004 nr 92 poz. 880 ze zm.).
Ustawa o planowaniu i zagospodarowaniu przestrzennym z dnia 27 marca 2003 r. (Dz.U. 2003 nr 80 poz. 717 ze zm.).
Ustawa *Prawo ochrony środowiska* z dnia 27 kwietnia 2001 r. (Dz.U. 2001 nr 62 poz. 627 ze zm.).
Ustawa o ochronie zabytków i opiece nad zabytkami z dnia 23 lipca 2003 r. (Dz. U. 2003 nr 162 poz. 1568 ze zm.).